

SOCIOHISTORIČNI MODEL SOCIALNE PSIHOLOGIJE

Mirjana Ule¹

Ključne besede: socialna psihologija, modeli znanosti

Keywords: social psychology, models of science

POVZETEK

V prispevku obravnavam tezo o dveh modelih znanosti v socialni psihologiji: konvencionalnem in sociohistoričnem modelu. Sociohistorični model znanosti upošteva zgodovinski in družbeni kontekst socialnopsiholoških pojavov, raziskovanja in teoretiziranja. Socialno psihologijo in socialnopsihološke empirične podatke raziskuje kot "zbirko tekstov", v kateri iščemo različne fikcije, skrite kontradikcije, potlačene pomene, vodilne metafore, zgodbe. Konvencionalnega modela ne ogroža, pač pa ga problematizira in s tem vnaša v socialno psihologijo nove problemske zastavitve.

ABSTRACT

I discuss in the paper the thesis on two models of science in social psychology: conventional and sociohistorical model. The sociohistorical model of science considers the historical and the social context of sociopsychological phenomena, research, and theorizing. It takes social psychology and sociopsychological data as a "collection of texts" where we search different fictions, stories, hidden contradictions, suppressed meaning, leading metaphors. The sociohistorical model does not treat the conventional

¹ Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

model of social psychology but it problematises it and enters in social psychology new problem approaches.

KAKŠEN MODEL ZNANOSTI PREDSTAVLJA SOCIALNA PSIHOLOGIJA?

Socialna psihologija je v vsem svojem razvoju v precepu med dvema glavnima modeloma znanosti: med tistim, ki ga ponuja naravoslovje in med modelom (modeli), ki jih ponujajo družboslovne in humanistične vede. Ne gre za razliko, ki bi delovala zgolj na ravni globalnih ciljev in teorijskih konceptov socialne psihologije, temveč zajema vse ravni znanstvenega dela, od pridobivanja empiričnega gradiva, formuliranja hipotez in teorij, njihovega testiranja do uporabe teorijskih spoznanj v praksi.

Model znanosti, ki izhaja iz naravoslovnih ved je nedvomno privlačen, saj obeta strogo objektivnost (intersubjektivnost, splošnost in ponovljivost empiričnih dognanj), odkrivanje vzročnih zakonitosti in trdnih pravil socialnega vedenja ljudi ipd. Ta model predpostavlja, da imamo v socialnopsihološkem raziskovanju opravka z objektivno socialno stvarnostjo, analogno naravi zunaj človeka, ki obstaja izven in neodvisno od človeške zavesti in jo človeški možgani oz. individualne zavesti le individualno specifično zaznavajo in razumejo. Socialna psihologija je v tem modelu znanosti objektivna in splošna teorijska deskripcija družbene stvarnosti, ki ponuja zakonito razlago njenih dejstev in empirično ugotovljenih regularnosti.

KONVENCIONALNI MODEL IN SOCIOHISTORIČNI MODEL SOCIALNE PSIHOLOGIJE

Brez dvoma je tak pogled na socialno psihologijo zelo privlačen in dominanten, saj ponuja trdno navezavo na naravoslovne vede, ki so si že davno izborile trden status znanstvenosti. Je tudi v skladu z večinskim trendom razumevanja psihologije sploh. Zato mu lahko rečemo "konvencionalni model" znanosti.

Ob konvencionalnem modelu socialne psihologije pa se je vseskozi razvijal drug model, ki se naslanja na nekatere hermenevtske, lingvistične, zgodovinskoanalitične metode in teorije humanističnih in družbenih znanosti. Gre za "sociohistorični model" znanosti, ki upošteva zgodovinski in družbeni kontekst socialnopsiholoških pojavov, pa tudi samega raziskovanja in teoretiziranja.²

Sociohistorični model znanosti združuje v sebi različne teorijske in metodološke sestavine: hermenevtiko, simbolični interakcionizem, zgodovinske raziskave, sodobno lingvistiko in filozofijo jezika, teoretsko psihoanalizo itd. Med najbolj dosledne zagovornike sociohistorične socialne psihologije spadajo teoretiki **socialnega**

² Opomba: oznaki "konvencionalni model" in sociohistorični model" znanosti povzemam po E. Sampsonu (1991), ki uvaja to delitev.

konstruktivizma (R. Harré, K. Gergen, P. Secord, E. Sampson) in tako imenovane **dekonstruktivistične socialne psihologije** (J. Shotter, J. Potter, J. Parker).

Socialni konstruktivisti analizirajo zgodovinske in družbeno-ideološke konstrukte, ki ležijo v osnovi socialnopsiholoških procesov. Dekonstruktivistični socialni psihologi pa ob pomoči zgodovinsko-genealoških,³ strukturalanih, psihoanalitskih konceptov raziskujejo socialno psihologijo in socialnopsihološke empirične podatke kot "zbirko tekstov", v kateri iščejo različne fikcije, skrite kontradikcije, potlačene pomene, vodilne metafore, zgodbe. Po mnenju dekonstruktivistov se s tem lahko razkrije tiste družbene in psihološke procese in strukture, ki so privedli do nastanka modernega subjekta (avtonomni subjekt s trdnim jazom in identiteto) in ki danes, v prehodu v postmoderno, vodijo v krizo subjekta in identitet (Rose, 1990, Shotter, 1990).

Pomen sociohistorično usmerjene socialne psihologije ni toliko v tem, da daje neko izdelano alternativno podobo socialne psihologije, temveč da nam omogoča drugačno epistemološko, metodološko in praktično izhodišče in usmeritev kot konvencionalni model, da postane bolj družbeno relevantna in da doseže višjo raven refleksije lastnih družbenih predpostavk. Konvencionalnega modela ne ogrožajo, pač pa ga problematizirajo in s tem vnašajo v socialno psihologijo nove problemske zastavitve.

Vse sociohistorično usmerjene socialne psihologe združuje stališče, da ne obstaja nevtralni znanstvenik ("nepozicionirani znanstvenik") ali opazovalec družbenega življenja in delovanja ljudi in da ni nevtralnih dejstev, ki ne bi bila zaznamovana s teorijskimi in ideološkimi optikami gledanja na družbeno stvarnost.

SOCIALNI PSIHOLOG KOT "PRIPOVEDOVALEC ZGODB"

Primarni cilj socialne psihologije kot sociohistorične znanosti je zato opis različnih dojemanj stvarnosti, razumevanje družbene in zgodovinske osnove teh dojemanj kot tudi razumevanje pomena teh dojemanj v našem vsakdanjem življenju. Ta različna dojemanja stvarnosti so **socialne konstrukcije**. Niso nekaj, kar bi počel vsak posameznik za sebe, temveč si jih od vsega začetka delijo in izmenjujejo člani družbenih skupin. Celotno družbeno stvarnost lahko imamo za neko celoto socialnih konstrukcij.

Pravzaprav je že govor o "družbeni stvarnosti" varljiv. Ta "stvarnost" ni zunaj ljudi in ni "ena sama", temveč je subjektivno-objektivna stvarnost. Odvisna je od stališča subjekta, ki v njej nastopa, jo tolmači, razumeva, razlaga itd. Sociohistorični pristop spreminja znanstvenika, ki tolmači socialno stvarnost, v neke vrste "pripovedovalca zgodb", namreč zgodb, ki podajajo različne verzije družbene stvarnosti (Sampson, 1991).

Večina zagovornikov sociohistoričnega pristopa ne zanika obstoja od ljudi neodvisne stvarnosti, ki na nek način vključuje vase tudi človeški družbeni svet. Vendar menijo, da je ta stvarnost ljudem nedostopna in tudi nepomembna za to, kako ljudje ravna in

³) Tu mislimo na metode kritične zgodovinske geneze, ki jih je uvedel znani francoski teoretik M. Foucault.

kako razumejo družbeno stvarnost. Opravka imamo le s človeško predelavo stvarnosti, z nenehnim procesom spreminjanja in (pre)tolmačenja socialnih situacij. Ta proces se nam "kaže" skozi naša dejanja, doživljanja in dojemanja dejanj in njihovih učinkov. Naloga socialne psihologije pa je, da izloči vodilne oblike te socialne predelave v določenem zgodovinskem obdobju in v določenem družbenem okolju in jih sooči z alternativnimi oblikami družbene predelave (družbene konstrukcije) stvarnosti.

Jasno je, da sociohistorični pristop v socialni psihologiji ne nudi nobenih trdnih in zagotovljenih meril za izbiro "pravih" teorij iz množice različnih teorij o "isti" stvarnosti. Ni nobene po sebi "resnične" zgodbe. Vse zgodbe so odvisne od lastnega stališča njenega pripovedovalca (Sampson 1991, Parker, Shotter, 1990). Takšna usmeritev je v očeh konvencionalno usmerjenih psihologov seveda močno sporna in neobetavna. Vendar pa menim, da razlika ni tako velika, kot se zdi. Ambicija doseči povsem trdno in od vseh socialnih kontekstov osvobodeno spoznanje zakonitosti socialne interakcije je preprosto neuresničljiva in tudi nepotrebna za socialno psihologijo.

Družbeni in zgodovinski kontekst, v katerem se dogaja sodobna socialna psihologija, je namreč vse prej kot poljuben in zgolj relativen. Konvencionalni socialni psihologiji torej lahko očitamo, da pozablja na zgodovinski in družbeni razvoj, ki pogojuje navidezno nevtralne socialnopsihološke procese pri posameznikih in skupinah. Ne moremo pa kritizirati samih ugotovitev, pridobljenih v določenih kontekstih.

Pomembna je metodološka razlika med konvencionalnim in sociohistoričnim modelom socialne psihologije. Medtem ko konvencionalni model socialne psihologije favorizira ustvarjanje nadzorovanih pogojev opazovanja, kot so npr. v psiholoških laboratorijih; sociohistorični model favorizira interkulturalne raziskave, akcijsko raziskovanje, kvalitativno raziskovanje ipd. Izpostavlja razlike med dojemanjem določenih socialnih situacij pri različnih skupinah oseb, ne skriva lastne "teorijske pristranosti", svojih lastnih primarnih izhodišč in pogledov, pa tudi namenov raziskovanja in teži k povezovanju znanstvene razlage, razumevanja in intervencije v socialno stvarnost.

Glavne razlike med obema modeloma socialne psihologije kot znanosti lahko povzamemo v naslednji shemi (Sampson (1991, str. 11)):

	KONVENCIONALNI M.	SOCIOHISTORIČNI M.
PRIMARNI CILJ	opis človeškega socialnega izkustva, dejavnosti, kakršna dejansko je in kakor dejansko deluje	opis različnih dojemanj človeškega socialnega izkustva in dejavnosti; razumevanje njihove družbene in zgodovinske podlage ter njihove vloge v človeškem življenju
TEMELJNO STALIŠČE	je mesto, od koder se da videti stvarnost, ki je neodvisno od nje; ni nepozicioniranega opazovalca, ki lahko dojema stvarnost brez posebnega izbranega stališča	stvarnost lahko obravnavamo le z določenega stališča; opazovalec vedno stoji nekje in je torej nujno pozicioniran
TEMELJNA METAFORA	znanost je kot ogledalo, ki odseva stvari, kot dejansko so	znanost je kot pripovedovalec zgodb, ki predlaga razna tolmačenja in verzije stvarnosti
METODOLOŠKE PRIORITETE	metoda je namenjena nadzoru tistih dejavnikov, ki lahko slabijo sposobnost raziskovalca, da opazi pravo podobo stvarnosti	obsežni družbeni in zgodovinski dejavniki vedno uokvirjajo razumevanje raziskovalca; lahko pa doseže bogatejše in globlje razumevanje, ki sloni na soočenju zgodovinsko in kulturno različnih dojemanj stvarnosti, ki osmišljajo življenje ljudi

Zdi se torej, da sociohistorični pristop v socialni psihologiji nujno zapade v nevzdržen relativizem poljubnih izhodišč, zornih kotov opazovanja itd. Seveda velja ta očitek le, če sami sprejememo stališče konvencionalnega modela znanosti, ki ima za merilo objektivnosti predpostavko objektivne stvarnosti in "nevtralnega opazovalca" te stvarnosti. Za sociohistorično usmerjene teoretike je tudi to stališče le ena od možnih "zgodb", ki ima svojo logiko in smisel in se nekje tudi izteče. Ni pa seveda edina zgodba.

Za njih je tudi socialna stvarnost konstrukcija. Je rezultat strinjanja večine oseb v neki družbeni skupnosti glede temeljnih meril stvarnosti in socialnih pomenov stvari, oseb in dogajanj. Če je res, da smo zakoreninjeni v družbenih in zgodovinskih pogojih, ki utemeljujejo neko dojetje stvarnosti, ki pa se spreminjajo in z njimi tudi dojetje stvarnosti, potem cilj znanosti ni več iskanje nad vse družbene in zgodovinske pogoje dvignjenih resnic, temveč raziskovanje družbenih funkcij, ki privedejo do proglašanja nekega videnja stvarnosti za resničnega. Sampson postavi pomembno vprašanje, ko ugotavlja: "...kdo pridobi in kdo izgubi s sedaj prevladujočimi verzijami stvarnosti in zgodbami, ki paradirajo naokrog kot objektivne resnice!" (Sampson, 1991, str. 13).

KRITERIJI OBJEKTIVNOSTI V SOCIALNI PSIHOLOGIJ

Bilo bi napačno sklepati od tod, da avtorji sociohistorične socialne psihologije preprosto zavržejo pojem objektivnosti in resnice v znanostih. Pač pa uvajajo drugačen model in merila objektivnosti kot ga pozna konvencionalno usmerjena socialna

psihologija. Ne zavračajo dosežkov konvencionalno usmerjene socialne psihologije. Postavijo jih v določen zgodovinski in družben okvir, ki jim sploh daje objektivnost.

Objektivnost socialnopsiholoških spoznanj sloni prav na zavestni pritegnitvi zgodovinskega in družbenega konteksta opaženih socialnopsiholoških pojavov, pravilnosti in tendenc v njihovo razlago in razumevanje. Konvencionalni model skuša **dekontekstualizirati** preučevane pojave. Skuša najti tisto, kar je v njih splošno veljavnega, kar presega vsakokratni družbeni kontekst. Sociohistorična socialna psihologija pa nasprotno **kontekstualizira** pojave. Izhaja iz stališča, da ni nekega najvišjega konteksta in po sebi objektivnega stališča, ki ga kakšna nova analiza ne bi mogla prav tako kontekstualizirati.

SOCIALNA PSIHOLOGIJA KOT ZGODOVINA

Na nujnost družbene in zgodovinske kontekstualizacije socialnopsiholoških ugotovitev in teorij je že l. 1973 opozoril K.J. Gergen, v sestavku "Socialna psihologija kot zgodovina", ki je eden od bazičnih tekstov sociohistorične socialne psihologije in je še danes aktualen. V tem tekstu so dobro prikazane glavne metodološke in konceptualne dileme sociohistorične socialne psihologije.

Gergen privzema osnovno definicijo socialne psihologije kot znanosti o socialni interakciji, ki si jo delijo tudi konvencionalno usmerjeni socialni psihologi, vendar poudarja, da prav socialna interakcija ni noben zgodovinsko in družbeno nevtralen proces, ki bi ga lahko obravnavali kot nekakšno psevdonaravno dejstvo, temveč bistveno vključuje človeško zavestno dejavnost, namerno delovanje. Ker je človeška zavestna, namerna dejavnost svobodna, nenapovedljiva in časovno spremenljiva, so takšna tudi socialnopsihološka dejstva. Zato je za Gergena **socialna psihologija zgodovinska veda**.

Spoznanje v socialni psihologiji ne narašča tako kot naravoslovno znanje, ker ne transcendirajo zgodovinskih meja. Celotno družboslovje je nek obsežen komunikacijski sistem in družboslovci sprejemajo sporočila, ki jih dobivajo od subjektov v raziskavah. Znanstvene teorije torej služijo za dekodiranje grobih informacij, prejetih od subjektov. Toda v resnici družboslovje zajema več kot le dekodiranje sporočil - znanstveniki želijo tudi nekaj sporočiti drugim ljudem, želijo, da njihovo spoznanje vpliva na ljudi. Tako obstaja med znanostjo in družbo povratna zveza.

VREDNOTNA (PRE)OBLOŽENOST SOCIALNOPSIHOLOŠKIH SPOZNANJ

Psihološko spoznanje ni le nevtralni opis dejstev, temveč tudi implicitni predpis, pričakovanje ali kritika nezahajenega. Soočeni smo z dvojnimi sporočili; s sporočili, ki opisujejo, kaj opazamo in s sporočili, ki predpisujejo, kaj je zaželeno (ali kaj ni zaželeno). Primer tega so psihološki opisi avtoritarne osebnosti, ki implicitno ovrednotijo različne karakterne tipe. Zato se pogosto dogaja, da posamezniki, ki se

seznanijo z določeno psihološko teorijo, tudi v eksperimentalnih situacijah ravna jo drugače kot bi, če te teorije ne bi poznali. Tako se na primer naučijo skrivati "avtoritarne" tendence v svojem vedenju in značaju. In obratno, ljudje poskušajo v eksperimentalnih situacijah izkazovati tiste značajске poteze, ki jih psihologi "pozitivno vrednotijo".

Socialnopsihološko spoznanje samo vpliva na ljudi, tako da se z napredkom socialne psihologije spreminjajo tudi "psihološka dejstva". Tudi ta poteza razlikuje socialno psihologijo od naravoslovnih ved, kjer se naravna dejstva ne spreminjajo.⁴

Tudi splošni psihološki modeli socialne situacije vsebujejo implicitne vrednostne sodbe, prav tako so psihološki pojmi le redko ne-vrednotni. Tako lahko dobijo isti psihološki podatki v kontekstu različnih teorij povsem nasprotno vrednotne ocene. Vrednotni vidik psiholoških spoznanj je privlačen za same psihologe, in dejansko vleče ljudi v študij psihologije ("humanistični interesi"). Rešitev iz vrednotnih obloženosti psiholoških dejstev pa ni v iskanju nekega tehnično nevtralnega jezika, temveč v tem, da odkrito in zavestno zasledujemo svoje izbire, in da jih tudi sporočamo ostalim kolikor se le da odkrito. Zapletanje v vrednotenja je neizogibna stvar, lahko pa se izognemo maskiranju vrednotenja v "objektivne resnice".

Podobno kot skrite vrednotne premise raziskovanja in opisovanja delujejo na vedenje subjektov tudi **skrite teorijske predpostavke**. Brž ko subjekti zaslutijo ali poznajo te premise, to vpliva na njihovo vedenje. V primeru, ko je družba že psihološko informirana, je težko, če ne sploh nemogoče, narediti teorijsko "nekontaminirano" testiranje teorij. V naravoslovnih vedah znanstvenik ne sporoča rezultatov svojega raziskovanja svojemu predmetu raziskovanja oziroma s svojim raziskovanjem ne vpliva na (tipično) vedenje subjektov.

V družbenih vedah pa je prav sporočanje raziskovalnih rezultatov subjektom raziskovanja vitalni del znanosti, kar pomeni, da potem lahko subjekti spreminjajo svoje dotedanje vedenje. Primer tega predstavlja raziskovanje skupinskega odločanja: znanje o tem, da skupinsko odločanje povečuje rizike v odločanju, privede k zmanjševanju rizičnosti skupinskega odločanja.

PRAKTIČNA VREDNOST SOCIALNOPSIHOLOŠKIH SPOZNANJ

Psihološko znanje povečuje alternativnost v dejanjih ljudi in spreminja ali odpravlja obstoječe vzorce vedenja. Močnejše teorije imajo večjo moč napovedovanja, skladno s tem pa dajejo poznavalcem možnost večje moči nad ljudmi. Močnejše teorije se tudi hitreje širijo med ljudmi kot šibkejše, toda prav to dejstvo pripelje do hitrejšje obrabe in falsifikacije močnejših teorij.

⁴) opomba: v resnici to tudi v naravoslovju ni čisto res, a razprava o tem bi nas privedla predaleč stran od naše teme.

Zato se je v zgodovini psihologije dogajalo, da so močnejše in bolj splošne teorije prej izgubile veljavo kot šibkejšje teorije, in tudi prej kot tiste teorije, ki obravnavajo človeka bolj individualno in so bolj občutljive na individualne razlike. Ta pojav vpliva na to, da so bolj priljubljene tiste teorije, ki so usmerjene v edinstvenost posameznika kot pa univerzalistične teorije (spomnimo se velike popularnosti Eriksonove teorije identitete itd.).

Zaradi tega bi bilo po Gergenu treba v psihologiji razviti proučevanje učinkov psihološkega znanja na subjekte oziroma reakcij na psihološke teorije. Temu cilju se približujejo teorije o psihološki reaktanci, o samo-uresničujočih se napovedih, o učinkih pričakovanja. Toda tudi takšna teorija je nujno obremenjena z vrednotenji in vezana na pričakovanja o pozitivni vrednosti osebne avtonomije; torej je zgodovinsko omejena na naš čas in na družbeno-zgodovinske pogoje zahodne civilizacije. To pomeni, da bi učinki seznanjanja ljudi s to teorijo povzročili, da bi končno postala neveljavna.

To že velja po Gergenu za znane teorije socialne primerjave v socialni psihologiji, ki ne veljajo več v takšni meri, kot v času svoje formulacije, ker so ljudje že ugotovili, da konformizem ni dober, in se zato upirajo konformizmu v eksperimentalnih situacijah.

Študij socialne psihologije je primarno neko zgodovinsko dejanje. Zanima pa nas predvsem sistematični študij sodobnega dogajanja. Uporabljamo znanstveno metodologijo, toda rezultati niso znanstveni principi v tradicionalnem smislu. Sedanji rezultati bodo lahko bodočim psihologom pomagali bolje razumeti sedanje početje ljudi. Vendar bodo morali bodoči psihologi znati najti drugačne principe interakcije, ki bodo ustrezali tedanji sedanjosti. Tu ne gre le za akademsko redefiniranje neke vede, temveč za spremembe v pomenu področja psihologije.

LITERATURA

- Gergen, K. J. (1973): Social psychology as history. *Jornal of Personality and Social Psychology*, 26
- Parker, I., Shotter, J. (izd.) (1990): *Deconstructing Social Psychology*. Routledge, London, New York
- Rose, N. (1990): Psychology as social science. V: I. Parker, J. Shotter, 1990
- Sampson, E. (1991): *Social Worlds-Personal Lives. An Intr. to Social Psychology*. Harcourt, Florida
- Shotter, J. (1990): Social individuality versus possessive individualism: the sounds. V: Parker, Shotter, 1990